

Antra Randoha, Dace Augstkalne
Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija, Latvija

PIRMSSKOLAS VECUMA BĒRNU INTELEKTUĀLO SPĒJU SEKMĒŠANA ROTAĻU DAUDZVEIDĪBĀ

Abstract

Promotion of development of pre-school children's intellectual skills due to game diversity

Well- educated and highly developed intellectual children foster society's growth as well as its further development in order to reach a better standard of living. That is the reason why lately children's intellectual functions, features of their perception and further development have been researched i.e. the way how a child learns, improves as well as organises his/her knowledge.

Each human being is an individuality possessing his/her particular character traits, skills and talents therefore the pedagogical process has to be well-planned while selecting its appropriate content as well as proper upbringing ways and materials in order to promote each individual's development as a whole.

A human's development and growth into a personality as an individual is also affected to a great extent at the pre-school establishment which is the very first stage of education. Its programme implies that the goal of pre-school education is to develop each pre-schooler's intellectual activity forming his/her inner desire to explore the surrounding world and to master adults' created experience (Programme of Pre-school Education). Likewise, one of the most essential developmental aspects is intellectual development as well as the development of intellectual skills.

Pre-school establishments have a great impact on the development of a personality; the development and growth of an individuality. It means that pre- school is the fundament for further enhancement of intellectual skills.

Atslēgas vārdi: intelekts, spējas, attīstība, pirmsskola, rotaļa

Pirmsskola ir sākotnējais izglītības posms, kurā skolotāja vadībā notiek personības daudzpusīga veidošanās. Bērna aktivitāte ar katru vecumposmu palielinās, līdz ar to pirmsskolas skolotājam nepieciešams nodrošināt pirmsskolēna attīstībai atbilstošu vidi. Kā viens no būtiskākajiem attīstības aspektiem ir intelektuālā attīstība, intelektuālo spēju attīstība rotaļu darbībā.

Intelekts ir spēja izvēlēties labāko un piemērotāko starp piedāvājumiem. Tradicionālais uzskats kognitīvo attīstību ierobežo nepārprotamos un noteiktos procesos, kuri notiek bērnā. Šis uzskats ietver sevī tādas prāta kvalitātes kā zināšanas, apziņa, inteliģence, domāšana, iztēle, radošums, plānu un stratēģiju radīšana, spriest spēja, secināšana, problēmu risināšana, jēdzienu izpratne, klasifikācija, simboliski attēlot, kā arī fantāzijas un sapņi.

Intelekts, kā norāda M.Raščevska ir - cilvēka spēja adaptēties jauniem apstākļiem. Bērna intelektuālā attīstībā norisinās, it kā satiekoties diviem pretpoliem- bērna vēlmei gūt emocionālus iespaidus, likt lietā savu aktivitāti un ārējās vides ierosinātājiem. Bērna attīstības sākumposmā priekšplānā neizvirzās tiekšanās pēc jaunas informācijas kā tādas. Šī tiekšanās ir pastiprināta ar emocijām. Dažādi emocionālie pārdzīvojumi virza bērna iepazīšanos ar ārējo pasauli (Raščevska 2001: 15).

Tradicionālais uzskats – intelekts visumā ir galvas smadzeņu bioloģisko īpašību izpausme un tas lielākoties tiek pārmantots. Taču to aktivizē sociālā pieredze, ģimene un kultūras vide (Fišers 2005: 22).

Attīstot prātu un gribu, tiek veicināta intelektuālās attīstības pilnveidošanās. Agrīnajā bērnībā attīstīt gribu bērns spēj caur darbībām, caur savām fantāzijām, kad viņam ir kaut kas jāsasniedz; to izdarot viņam rodas jauni šķēršļi, tādējādi, darbojoties un pārvarot grūtības, bērns pilnveido savu gribu un caur to arī intelektu.

V. Zelmenis uzskata, ka intelektuālās audzināšanas uzdevums ir attīstīt bērnu zinātkāri un izziņas intereses, kuras ir ļoti dabiskas bērna raksturīgākās iezīmes agrīnajā bērnībā (Zelmenis 2000: 210). Pārvarot šķēršļus un pilnveidojot savu darbību bērna zinātkāre nepazūd, bet tikai pieaug, jo ir daudz dažādu lietu, kas bērnus ieinteresē un šī motivācija (intelekta motivācija) nenāk no šīm lietām, kuras atrodas bērnam apkārt, bet gan no iekšienes, kur bērns pats ir kā pētnieks, kuram viss interesē un caur sevi viņš iepazīst to, kas atrodas viņam apkārt.

Intelektuālā attīstība, kas notiek audzināšanas procesā, ir attieksmju pozīcijas veidošana pret zināšanām, izziņas darbību un prāta (intelekta) attīstību. Tā izpaužas daudzveidīgi: izziņas vajadzību un interešu stimulēšanā, zināšanu uzkrāšanā un pilnveidošanās, problēmu konstatēšanā un risināšanā, prāta kultūras attīstīšanā, intelektuālo spēju un prasmju izkopšanā, intelektuālo jūtu rosināšanā (Zelmenis 2000: 213).

Pirmsskolas vecumā intelektuālā attīstība arī izpaužas visos tās veidos, taču tā ir tikai sākuma stadijā; bērnam veidojas priekšstati par ārējo pasauli, attieksme pret cilvēkiem, lietām, parādībām. Tas notiek bērnam pašam to nemaz neapzinoties. Bērnam sastopoties ar problēmu, viņš neapsēžas un nepārdomā to, ka ir konstatējis problēmu, nemeklē pēc problēmas cēloņa, neiztēlojas dažādus veidus kā šo problēmu risināt. Pieaugot bērnam pilnveidojas arī viņa prāta spējas, tātad arī spējas praktiski rīkoties.

Intelektuālās spējas – prāta attīstības pakāpe, kas dara cilvēku spējīgu abstrakti domāt; izdarīt domāšanas galvenās operācijas; izprast darbību paņēmienus, kuri ir kopīgi dažādiem darba veidiem un mācību priekšmetiem, un izlietot tos jaunu uzdevumu risināšanai, pieņemot vienu vai otru lēmumu, paredzēt iespējamās darbības rezultātus vai arī noteiktu parādību vai notikumu likumsakarīgu iestāšanos. (Iljina 1971:61)

Intelektuālo spēju izkopšana, veidojot spējas uz garīgu piepūli un ilgstošu prāta darbību, ir ļoti sarežģīts uzdevums, kurš saistīts psihisko procesu sfēru. (Iljina 1971:61)

Spējas var būt iedzimtas vai audzināšanas procesā iegūtas un attīstītas dotības, prasmīgums. Īpaši nozīmīgs laiks spēju un dotumu attīstībai ir pirmsskolas periods.

Runājot par spēju attīstību, jāņem vērā, ka pirmsskolas vecuma bērni lielāko dienas daļu pavada pirmsskolas izglītības iestādē un šajā vidē, pamatojoties uz izglītības saturu, pirmsskolēniem tiek sekmēta spēju, intelektuālo spēju attīstība pedagoģiskajā procesā.

Visvairāk informācijas par apkārtni bērni iegūst caur fizisko mijiedarbību ar to, praktiski darbojoties un manipulējot, tā attīstot uztveri, domāšanu.

I.Kreišmane, balstoties uz intelekta pētnieka H. Gārdnera daudzveidīgo spēju teoriju, sniedz intelektuālo spēju raksturojumu. Izzinot šīs spējas, pirmsskolas izglītības skolotājam tiek dota iespēja izvēlēties atbilstošas darba metodes, kas sekmētu intelektuālo spēju attīstību katram pirmsskolēnam.

. Intelektuālo spēju raksturojums:

- Lingvistiskās spējas – sakārtotība, patīk lasīt, stāstīt, klausīties un rakstīt, raksta bez kļūdām un laba atmiņa; veiksmīgi spēj piedalīties publiskās diskusijās.
- Loģiski matemātiskās spējas – abstrakta domāšana, sistēmiskums un precizitāte, organizētība, patīk rēķināšana, darbs ar datoru, problēmu un loģisku mīklu risināšana.
- Muzikālās spējas – jūtīgums pret skaņu, spēja pārdzīvot mūzikā ietvertu muzikalitāti, prasme izjust pārdzīvojumu.
- Ķermeniski kinestētiskās spējas – ātra reakcija, laba laika izjūta, deja, rokdarbi, spēja mācīties kustoties, grūti nosēdēt uz vietas, laba kustību koordinācija.
- Starppersoniskās spējas - prasme piedalīties sarunās, viegli uzsākt kontaktus ar cilvēkiem, spēja labi iekļauties grupā.
- Telpiskās (vizuālās) spējas – tēlainā domāšana, mākslas mīlestība, laba prasme lasīt kartes, diagrammas, tabulas, labi attīstīta krāsu izjūta.
- Uz nojautām balstītas (intuitīvas) spējas – laba sava rakstura pārzināšana, citu un savu sajūtu un emociju izpratne, empātija un vēlēšanās mainīties (Kreišmane 2000: 56).

Intelektuālo spēju attīstību var veicināt ar rotaļas palīdzību, jo tajā bērns aktīvi darbojas, attīsta spējas un pilnveido pieredzi. Kā norāda A.Bakisa, tad pieredzes kvalitāte un kvantitāte ir nākamās garīgās attīstības pamats. Tāpēc rotaļājoties ar bērnu, viņam jādod domāšanas, izgudrošanas mācīšanās mehānisms – viss, kas balsta prāta rosību, kas ir vērtīgs tajā brīdī (Bakisa, Romēns 1997: 8).

Jau agrīnā bērnībā – trīs gadu vecumā, veidojas jauns darbības veids, kas vistiešāk iespaido bērna psihisko attīstību, tā ir rotaļa.

Kā norāda R.Boša, bērns visu iemācās rotaļājoties, aktīvi darbojoties ar priekšmetiem un domām. Rotaļa ir pamats intelektuālajai darbībai, jo bērns mācās bez piepūles, pats to

neapzinoties. Aktīvā darbībā viņš mācās koncentrēties, respektēt otru, attīsta uzmanību, uztveri, domāšanu un atmiņu. Rotaļa ir viens no bērna intelekta attīstības rādītājiem, kuru audzināšanas gaitā nevar ignorēt, tas ir jāievēro (Boša, 1990: 16).

Pirmsskolā rotaļa ir galvenā bērna darbība, no kuras ir atkarīga psihisko procesu – jūtu, domāšanas, atmiņas, gribas, attīstība. Daudzi pedagogi un psihologi ir uzsvēruši, cik liela nozīme ir rotaļai dažādos vecumos. Rotaļas ir bērnu galvenais dzīves saturs un darbošanās pamats. Rotaļā bērns modelē dzīvi. Viņš attēlo dažādas dzīves norises, izvēlas līdzekļus savai darbībai, uzņemas lomas, kuru izpildi pārdzīvo. Tādēļ rotaļa uzskatāma par bērna vispusīgas attīstības galveno līdzekli.

Rotaļa palīdz bērniem sevi pārbaudīt un parādīt, ko viņi zina. Tā ļauj bērnam ielūkoties savā un citu uzvedībā, iemāca, kā izturēties vienam pret otru. Viņi mācās dramatizēt, parādot konflikta vai sadarbības situācijas.

Rotaļa ir daudzfunkcionāla. Kā kultūras fenomens tā bērnu attīsta, māca, audzina, socializē, uzjautrina, ārstē, pilnveido. (Dzintere, Stangaine 2007: 19)

Būtisks ir audzināšanas process, kas ir mērķtiecīga iedzimtības, vides un dzīvesdarbības mijšakarību realizācijas vadība, kas sekmē personības pašattīstību, kultūras apguvi un socializāciju. (Špona 2006: 92)

Rotaļās bērni apmierina savu sociālo vajadzību – būt savā dzīvē kopā ar pieaugušajiem. Šajā attīstības posmā bērniem vairs nepietiek vienkārši būt klāt pieaugušo darbībā, viņi paši savā starpā organizē īpašu rotaļu dzīvi, veidojot to no savas vides sociālo attiecību un pieaugušo darba dzīves galvenajiem elementiem, iedalot sev novērotās pieaugušo lomas (Plaude 2008: 7).

Rotaļa veicina komunikāciju, attīsta sarunvalodas iemaņas un prasmes sociālo problēmu risināšanā, kā arī veicina intelektuālo spēju attīstību. Rotaļa ir bērnu logs uz pasauli.

Izziņas teorētiķi uzsver to, ka rotaļa ir līdzeklis, lai veicinātu bērna intelektuālo izaugsmi. Jerome Bruner (1972) un Brial Suttonas apgalvo, ka rotaļa nodrošina ērtu un atvieglotu atmosfēru, kurā bērni var mācīties risināt dažādas dzīves problēmas (Fergus, Hughes 1999: 18).

Rotaļa ir viens no nedaudzajiem darbības veidiem, ar kuru cilvēks saistīts visu mūžu. Tās iedarbība uz bērnu ir daudzveidīga :

- rotaļā kā īpašā bērna dzīvesveidā īstenojas viņa saikne ar apkārtējo īstenību. Rotaļa palīdz bērnam atcerēties pagātņi, ieskatīties nākotnē. Rotaļā veidojas bērna raksturs, viņa vērtību orientācija. Tā ir brīnišķīga komunikācijas, domāšanas skola (Dzintere, Stangaine 2005: 25);

- rotaļa ir pirmsskolas vecuma bērna galvenais darbības veids, augoša organisma vajadzība. Rotaļa sagādā bērniem prieku, izraisa daudzveidīgas jūtas un pārdzīvojumus, tā ir interesanta un bērniem pieejama apkārtējās īstenības izzināšanas un radošas atveidošanas forma. Bērni rotaļās un spēlēs apgūst sabiedriskās uzvedības pirmās iemaņas : prasmi sadarboties ar citiem bērniem, stāties ar viņiem dažādās attiecībās, kaut ko sarunāt, apvienoties kopēju ieceru realizēšanai, ievērot savu rotaļu partneru intereses. Tas viss rotaļu padara par neaizstājamu audzināšanas līdzekli un bērnu dzīves un darbības organizācijas formu (Aveņesova 1986: 35);

- rotaļa, tā ir savas apziņas centrs un iekšējās pasaules sakārtošanas vieta;

- rotaļā bērni labprāt pakļaujas viens otram, saskaņo savas darbības, ja to nosaka loma. Tanī pat laikā, kā atzīmē psiholoģi, te liela nozīme ir bērnu reālajām savstarpējām attiecībām – cik iejūtīgi aizrāda viens otram, kā prot ieklausīties otras lomas norādījumos utt.(Dzintere, Stangaine 2007: 35);

- rotaļai un tās lomai ir jāsekmē katra bērna dzimuma identitāte, ievērojot zēnu un meiteņu vajadzības un jāsekmē arī tas, lai bērni apgūtu dzīves prasmes attieksmē pret pretējo dzimumu. Zēnu un meiteņu rotaļās vērojama atšķirība tēmas izvēlē, attiecīgi tai arī lomu, rotaļlietu izvēlē, kas savukārt ietekmē arī rotaļu darbību virzību (Dzintere, Stangaine 2007: 61).

Lai rotaļa sasniegtu vēlamu mērķi, tai jābūt piemērotai bērnu fiziskajām un garīgajām spējām, augumam, vecumposmam. Līdz ar bērnu fizisko un garīgo spēju pieaugšanu attiecīgi jākāpina arī viņiem paredzēto rotaļu saturs. Imitēšanas elements, kas mazajiem bērniem tik piemērots un viņu rotaļās ieņem redzamāko vietu, vecāko auguma pakāpju rotaļās pakāpeniski izzūd. Tā vietu ieņem citi elementi: veiklība, atjautība, spraiga sacensība, izturība, drosmē, spēkošanās, fantāzija, savstarpēja izpalīdzēšanās, estētika, uzskata J.Ošs, J.Rinks, J.Slavietis (Ošs, Rinks, Slavietis 1993: 4).

D. Dzintere un R. Boša norāda, ka psiholoģi bērna rotaļu attīstību aplūko ciešā saistībā ar viņa vispārējo attīstību. Trīs līdz četrus gadu vecumā bērni rotaļās sāk ievērot noteikumus, atbilstoši tiem izpilda dažādas rotaļu darbības, lomas. Rotaļa rada bērnam emocionālu komfortu, līdzsvaru, apmierinājumu, brīvības un drošības sajūtu, ļauj realizēt sevi, apjaukt savas intelektuālās iespējas, veiklību, ļauj bērnam iepazīt pasauli, attīsta iztēli, jaunradi, sevišķi, ja bērnam ir vēlme un prasme izmantot dažādus mākslas veidus, rotaļā bērns cenšas izteikt savus pārdzīvojumus (Dzintere, Boša 1997: 16).

D. Dzintere un I. Stangaine norāda, ka „rotaļa vienlaicīgi sekmē bērna sociāli emocionālo, fizisko, prāta un kreatīvo attīstību. Vienlaicīgi bērns rotaļājas un netieši mācās” (Dzintere, Stangaine 2005: 24).

Rotaļu galvenais un primārais mērķis pirmkārt ir dot prieku kopīgās nodarbībās, radīt apstākļus, kas ikvienam bērnam, dod iespēju pilnībā vingrināt, nostiprināt un attīstīt savas spējas (Bakisa, Romēns 1997: 12).

Rotaļas rezultāts ir izvirzītā rotaļas uzdevuma īstenošana. Rotaļas bērnu māca un attīsta. Rotaļas kā bērna mācīšanas līdzeklis no formālas mācīšanas atšķiras ar to, ka izziņas uzdevumus bērnam neizvirza tieši un atklātā formā, bet tie tiek ietverti rotaļas saturā, uzdevumā, rotaļas darbībās un noteikumos. (Dzintere, Boša 1997: 21)

Lai izvēlētos pirmsskolas vecuma bērniem atbilstošu rotaļu darbību intelektuālo spēju attīstības veicināšanai, jāpārziņa rotaļu klasifikācija. D.Dzintere un I.Stangaine norāda, ka rotaļu klasifikācijā ir dažādas pieejas. Krievu psiholoģe S. Novosjolova rotaļas klasifikācijas pamatā izvirza „iniciatīvu”, kas nāk no rotaļas subjekta, attiecīgi izdalot rotaļu klases (skat.1.tabulu). (Dzintere, Stangaine 2005: 26)

1.tabula. Rotaļu iedalījums.

Rotaļu iedalījums	Rotaļu tipi	Rotaļu apakštipi
Rotaļas, kas sākas pēc bērnu iniciatīvas	<i>Rotaļas – eksperimenti</i> <i>Brīvās sižeta rotaļas</i>	<ul style="list-style-type: none"> - ar dabas materiāliem - ar cilvēkiem un dzīvniekiem - saskarsmes rotaļas - ar speciālām rotaļlietām - atdarinošās rotaļas - sižeta lomu rotaļas - režisoriskās - dramatiskās
Rotaļas, kuru iniciators ir pieaugušais	<i>Rotaļas priekam, vaļasbrīžiem</i>	<ul style="list-style-type: none"> - intelektuālās - uzjautrinošās - izklaidējošās spēles - ēverģēlību rotaļas - datorspēles
Tautas rotaļas	<i>Rituālās spēles</i> <i>Spēles vingrinājumi</i> <i>Rotaļas vaļasbrīžiem</i>	<ul style="list-style-type: none"> - kulta - ģimenes - gadskārtu ieražu spēles - intelektuālās - sensomotorās - adaptējošās - tradīciju spēles - klusās - uzjautrinošās - izklaidējošās

(Dzintere, Stangaine 2005: 28)

Pirmskolā kā galvenā darba forma tiek izmantota rotaļa. Tās saturs, izveides principi, tajās iekļautās tautas mūzikas, pasaku, lietišķās mākslas savstarpējā saistība, nodrošina pedagoga un bērna saskarsmi un sadarbību, ir būtiskākais bērna audzināšanā. (Špona, Čehlova 2004: 134). Intelektuālās spējas iespējams attīstīt pirmskolā izmantojot rotaļu kā galveno pedagoģiskā procesa organizācijas veidu.

Balstoties uz literatūru par intelektuālo spēju attīstību un rotaļu ietekmi uz to, tiek izstrādāts metodiskais materiāls - ieteicamo rotaļu saraksts katrai intelektuālajai spējai, ņemot vērā gan spēju raksturojošos kritērijus, gan rotaļu specifiku (skat.2.tabulu).

2.tabula. Intelektuālo spēju attīstīšanas iespējas rotaļu darbībā.

Intelektuālās spējas	Rotaļas
Lingvistiskās spējas	Radošās rotaļas atbilstoši bērnu interesēm un vajadzībām, pieredze (Veikals, Mājas, Ārsti, Šoferi utt.) Didaktiskās spēles „Saliec vārdu”, „Izraugies pāri!”, „Pastnieks atnes vēstules”
Loģiski matemātiskās spējas	Didaktiskās spēles „Cik kuram”, Nosaki priekšmeta formu”, „Juceklis”, „Dažādās krāsas” Kustību rotaļas „Trāpi skaitlim”, „Ieripini vārtos”
Muzikālās spējas	Rotaļas ar dziedāšanu „Kas dārzā”, „Laurencio”, „Adāt bērni ko adāti”, „Krustmāmiņa”
Ķermeniski kinestētiskās spējas	Kustību rotaļas „Atrodi priekšmetu?”, „Augstāk par zemi”, „Ķērāji”, „Rūķu zeme”
Starppersoniskās spējas	Radošās rotaļas , kuras organizē paši bērni vienojoties par lomu sadali, veicamajām darbībām Kustību rotaļas „Namiņš deg”, „Kas tu esi?”
Telpiskās spējas	Didaktiskās spēles „Uzmini, kas mainījies?” „Kur iesi, to atradīsi”, „Kas augstāk”
Uz nojautām balstītās (intuitīvās) spējas	Radošās rotaļas atbilstoši bērnu interesēm, vajadzībām, emocijām, pārdzīvojumiem un pieredzi.

Tātad, rotaļa ietver sevī lielas, pilnībā neizpētītas bērna audzināšanas un attīstības iespējas. Šī attīstība ir secīgas, neatgriezeniskas un likumsakarīgas kvalitatīvas pārmaiņas cilvēka dzīves, dabas, sociālo un garīgo procesu norisē. Tas nozīmē, ka organizējot pedagoģisko procesu pirmskolā un ievērojot pirmskolēna vajadzības, pedagogam ir iespējams nodrošināt intelektuālo spēju attīstību rotaļu darbībā.

Bibliogrāfija

1. Avaņesova V. (1986) *Audzināšana un mācīšana dažāda vecuma bērnu grupā*. Rīga: Zvaigzne.
2. Bakisa A., Romēns K. (1997) *Rotaļas ar bērnu vecumā no 1 dienas līdz 6 gadiem*. Rīga: a/s Preses nams.
3. Boša, R. (1990) *Pirmsskolas audzināšanas galvenie darbības virzieni un to īstenošana*. Rīga: Izglītības attīstības institūts.
4. Dzintere D., Boša R. (1997) *Rotaļspēles* Rīga: Mācību apgāds NT.
5. Dzintere D., Stangaine I. (2005) *Rotaļa- bērna dzīvesveids*. Rīga: Raka.
6. Dzintere D., Stangaine I. (2007) *Rotaļa- bērna dzīves prasmju sekmētāja*. Rīga: Raka.
7. Fišers R. (2005) *Mācīsim bērniem domāt*. Rīga: Raka.

8. Fergus, P., Hughes.(1999) *Children, Play and Development*. Copyright by Allyn and Bakon.
9. Iljina T. (1971) *Pedagoģija*. Rīga: Zvaigzne.
10. Kreišmane, I. (2000) *Ievads psiholoģijā*. Rīga: Pētergailis.
11. Ošs J., Rinks J., Slavietis J. (1993) *Rotaļnieks*. Rīga: Zinātne
12. Plaude A. (2008) *Bērns starp pieaugušajiem*. Rīga: Zvaigzne ABC.
13. Raščevska M. (2001) Dažādas pieejas intelektuālās attīstības veicināšanai. *Pirmsskolas izglītība*, Nr.1: 15-16.
14. Špona A. (2006) *Audzināšanas process teorijā un praksē*. Rīga: Raka.
15. Špona A., Čehlova Z. (2004) *Pētniecība pedagoģijā*. Rīga: Raka.
16. Zelmenis V. (1991) *Īss pedagoģijas kurss*. Rīga: Zvaigzne.